HİTİT ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY FACULTY OF HITIT UNIVERSITY

Previous Title

Founded in 2002 as ***Gazi University The Journal of Çorum Divinity Faculty***

Year Range of Publication with Former Title: 2002-2005

Volume 1, no: 1 – Volume 4, no: 7-8

Former ISSN: 1303-7757

ISSN 2651-3978 | e-ISSN 2636-8110

2018/2, Cilt: 17, Sayı: 34 | 2018/2, Volume: 17, Issue: 34

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
2018/2, c. 17, sayı: 34, ss. 241 - 264

ZERKĀ'NIN EL-FIKHU'L-İSLÂMÎ FÎ SEVBİHİ'L-CEDÎD ADLI KİTAP PROJESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Eren Gündüz
Dr. Öğr. Üyesi, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Asst. Prof. Uludag University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law
Bursa, Turkey
egunduz@uludag.edu.tr
orcid.org/0000-0003-0880-5623

Öz
Bu makalede, Mustafa Ahmed ez-Zerkā'nın "el-Fıkhu'l-İslâmî fi sevbihi'l-cedîd" adlı kitap projesinin kapsamı konusunda yeni bir kanaat ortaya konulması ve müellifin bu proje kapsamında yayımlamış olduğu ilk iki eserin yeni baskılarında yapılan değişikliklere dikkat çekilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla evvela müellifin kitaplarının ön sözlerindeki açıklamalardan hareket edilerek oradan elde edilen bilgilerin eserlerin muhtevası ile karşılaştırmalı bir şekilde yorumlanmasıyla projenin amaçları ile sonuçları arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Daha sonra, müellifin "el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme" adlı eserine yeni baskıda eklemiş olduğu "Nusûsu mevâddi'n-nazariyyeti'l-'âmmeti li'l-iltizâmât fi'l-fıkhi'l-İslâmî" adlı kanun tasarısının bu projeyle ilişkisinin belirlenmesine çalışılmıştır. Vardığımız kanaate göre bu tasarı, müellifin yaptığı nihai değişiklikte başlangıçtaki plandan farklı bir biçimde ortaya çıkmış olsa da, daha önce projenin dördüncü cildi için planlanmış olan asıl çalışmanın yerine ikame edilmiş bir metindir. Zerkā'nın İslam fıkhını yeni bir üslupla sunma çabasının somut neticelerinden bir olan bu metin, hem onun bu çabasının doğru anlaşılabilmesi hem de İslam fıkıh tarihinin son döneminin en önemli gelişmelerinden biri olan İslam fıkhına dayalı kanun yapma faaliyetinin daha ileri bir noktaya taşınabilmesi bakımından farkında olunması gereken bir özelliğe sahiptir.
Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İslam Medeni Kanunu, İslam Borçlar Teorisi, Zerkā, fi-Sevbihi'l-Cedid, el-Medhal, İltizâm.

A Research on the Scope of Mustafa Ahmad al-Zarqā's Book Project named al-Fiqh al-Islāmī fī Thawbih al-Jadīd

Abstract
In this article, we tried to determine what the fourth volume of Mustafa Ahmad al-Zarqā's book project named al-Fiqh al-Islāmī fī thawbih al-jadīd. As a method, we interpreted the preface of the books published by the author within the scope of the project, comparatively with the content of the books. As a result of this examination, it was concluded that the fourth volume of this project which planned in the beginning, it was replaced by the law design named "Nusūsu mavādd al-nazariyyah al-'āmmah li al-iltizāmāt fī al-fiqhī al-Islāmī" which added to the third volume in the new edition of the work, in a different form from the original plan. It is also argued the justice of this argument by analyzing the content relationship between the working name and that law design. This law project is an important element both regarding being able

Geliş Tarihi: 19.06.18 Kabul Tarihi: 22.11.18

to appreciate Zarqā's work more accurately and in the next stage in the process of making law based on Islamic jurisprudence.
Keywords: Islāmic Law, Islāmic Sivil Law, Islāmic Dept Theory, al-Zarqā, fī Thawbih al-Jadīd, al-Madkhal, Iltizām.

GİRİŞ

Mustafa Ahmed ez-Zerkā'nın (ö. 1999) *el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd* adıyla meşhur olan eseri İslam hukukunun modern dönem literatürünün ülkemizde en çok rağbet görenleri arasında bulunmaktadır. Gerek İslam hukuku alanında yapılan araştırmalarda bu esere sıklıkla yapılan atıflar, gerekse eserin *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku* adlı Türkçe çevirisinin baskılarının kalmamış olması, eserin ülkemiz araştırmacıları ve okurları arasında bulduğu ilgiyi açıkça ortaya koymaktadır.[1] Bu ilgiye rağmen daha çok müellifi tanıtmayı amaçlayan sınırlı sayıdaki birkaç araştırmada diğer eserleri ile birlikte ondan da söz edilmiş olması dışında bu eseri doğrudan konu edinen müstakil araştırmaların henüz yapılmamış olması, kanaatimizce önemsenmeyi hak eden bir eksikliktir.

Şimdiye kadar, genel olarak Zerkā ve eserleri ile ilgili biri Ahmet Yaman (2000)[2], diğeri Saffet Köse (2005)[3] tarafından olmak üzere iki makale yayımlandı, bir de Kamil Işık tarafından yüksek lisans tezi hazırlandı (2010).[4] Zerkā'nın biyografisini ve ağırlıklı olarak *Fetâvâ* adlı eseri üzerinden onun fıkhî görüşlerini konu edinen bu iki makaleden sonra Davut İltaş tarafından (2013)[5] yukarıda sözü edilen tercümedeki çeviri hatalarını konu edinen üçüncü bir makale daha yayımlandı. Şüphesiz bu araştırmaların,

[1] Gerek internet ortamında taranabilen *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin birçok maddesinde, gerekse ülkemiz İslam hukukçuları tarafından yapılan tezlerde ve diğer araştırmalarda bu esere yapılan atıfları görmek zor olmamaktadır. Makalemizin kaynakçasını kabartmamak için örnek kabilinden olsa dahi bu atıfları göstermeyi uygun bulmadığımı belirtmek isterim.

[2] Bk. Ahmet Yaman, "Son Yüzyılın Önde Gelen Hukukçularından Mustafa Ahmed ez-Zerkâ ve Fetâvâ'sı", *Diyanet İlmi Dergi* 36/3 (2000): 31-44.

[3] Bk. Saffet Köse, "Mustafa Ahmed ez-Zerkā (1907-1999): Hayatı - Eserleri - *İslâm* Hukuku İle İlgili Bazı Görüşleri - Fetvalarından Örnekler", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi [Son Asır İslâm Hukukçuları Özel Sayısı]*, 6 (2005): 585-615.

[4] Bk. Kamil Işık, *Son Devir İslam Hukukçularından Mustafa Ahmed ez-Zerkā'da Yöntem* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010); Bu tezde, makalemize konu olan eserden çok müellifin diğer çalışmalarının esas alındığı görülebilir.

[5] Bk. Davut İltaş, "'Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku' Adlı Çevirideki Hatalar Üzerine", *Bilimname: Düşünce platformu* 2/25 (2013): 101-132.

Zerkā ve eserleri üzerindeki akademik ilginin devamına önemli katkıları olmuştur. Bununla birlikte bu araştırmalarda müellifin en önemli eseri olduğu söylenilen *el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd*'in kapsamı hususunda isim muhteva uyumsuzluğu olarak gördüğümüz açıklanmaya muhtaç bir nitelemenin bulunduğu görülmektedir. Bu makalenin iddiasına göre *el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd* ismi, aslında makalemizde Medhal Serisi olarak söz edeceğimiz üç ciltlik eseri de içine alan daha geniş bir kitap projesinin adı iken, netice itibariyle projenin hacim yönünden en büyük parçaları olan bu seri ile özdeş görülür olmuştur.

Zerkā'nın eserinin yukarıda adı geçen çeviriye esas olan baskısı dokuzuncu baskıdır (1991)[6] ki onu ve önceki baskılarını eski baskı diye nitelemek gerekir. Adına *"İhracün cedîdün bi-tatvîrin fî't-tertîbi ve't-tebvîbi ve ziyâdât"*[7] ilavesiyle yapılan yeni baskısı ise ilk defa 1998 yılında yayımlanmıştır. Bununla birlikte ilgili araştırmalarda eski baskının kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Yaman'ın yazısında referans alınan baskı eskisidir.[8] İltaş ve Köse'in yazılarında ise, yeni baskıdan söz

---

[6] Bk. Mustafa Ahmed ez-Zerkā, *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1993), 1: 4.

[7] Bk. Mustafa Ahmed ez-Zerkā, *el-Medhalü'l-fıkhî el-'âmmü-ihrâcün cedîd bi-tatvîr fî't-tertîb ve't-tebvîb ve ziyâdât*, 3. Bs, 2 c. (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1433); Yeni baskı ilk defa 1998, ikinci defa 2004, üçüncü defa da 2012 yılında yapılmıştır.

[8] Eski baskıların ilki, fasiküller halinde 1944 yılında yayımlanmaya başlamıştır. Her baskıda ilaveler ve ayıklamalar yapılmıştır. Dördüncü baskı iki cilt (cüz) halinde yayımlanmıştır. Müellifin Dimeşk Üniversitesindeki görevinden emekli olduğu 1966 yılına gelindiğinde eser sekizinci baskısına ulaşmıştır. Eserin ondan sonra da çeşitli baskıları çıkmaya devam etmiştir ancak müellifin ifadesine göre bunlarda birçok matbaa hatası bulunmaktaydı. Sekizinci baskıdan sonra müellif eseri gözden geçirmeye devam etmiş; Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesindeki öğretim üyeliği sırasında (1971-1989) kitap üzerine yaptığı tashihler ve mülhak adıyla yaptığı eklemelerle birlikte eser yeniden basılmıştır (1998). Bk. Zerkā, *el-Medhalü'l-fıkhî el-'âmmü-ihrâcün cedîd*, 1: 15-16 (Müellifin, eserin yeni baskısı için "Mukaddimetü hâzâ'l-ihrâci'l-cedîd li-silsileti: el-fıkhi'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd ve fî talîatihâ: el-Medhalü'l-fıkhiyyü'l-'âm" adıyla yazdığı mukaddime, 1996 tarihinde yazılmış olmasına rağmen eserin Servet Armağan'ın çevirisinde esas alınan ve yeni baskıdan/ihracün cedîd'den de farklı olduğu anlaşılan baskının dokuzuncu baskı olması açıklanmaya muhtaç bir durumdur. Acaba bu baskı Zerkâ'nın bilgisi dışında yapılan bir baskı mıdır? Yoksa Zerkâ'nın sözünü ettiği baskılar içerisinde o da var olduğu halde son baskıdan söz ederken dokuzuncu baskı yerine sehven sekizinci baskı mı yazılmıştır?).

edilmiş olmakla birlikte,[9] bunların muhteva özellikleri araştırmalarının kapsamına dâhil edilmemiştir.[10] Hâlbuki eskisinden farklı olarak bu baskıda, İltaş'ın da ifade ettiği şekilde,[11] eserin tertibinde ve konu başlıklarındaki yeniliklerle takdim ve tehirler bir yana, bazı ilavelerin yapılmasıyla muhteva olarak da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Kanaatimizce makalemizin konusu açısından en önemli ilave eserin üçüncü cildine eklenen "Nusûsu mevâddi'n-nazariyyeti'l-âmmeti li'l-iltizâmât fi'l-fıkhi'l-İslâmî" adlı kanun tasarısıdır. İlk iki ciltteki değişiklikleri ayrı bir yazıda incelemeyi düşündüğümüz için bu makalemiz, yalnızca bu tasarı ile sınırlı tutulacaktır.

Makalemizde üç ana başlık bulunmaktadır. Birinci başlıkta Zerkā'nın el-Fıkhu'l-İslâmî fi sevbihi'l-cedîd adlı projesinden söz edilecek ve projenin hedeflerinin belirlenmesine çalışılacaktır. İkinci başlıkta yukarıda sözü edilen tasarının projedeki yerinin tespitine çalışılacaktır. Üçüncü başlıkta da tasarının genel özelliklerine temas edilecek ve tasarının eserin yeni baskısında dâhil edildiği cilt ile muhteva ilişkisine dair değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1. ZERKĀ'NIN EL-FIKHU'L-İSLÂMÎ Fİ SEVBİHİ'L-CEDÎD ADLI PROJESİ VE MEDHAL SERİSİ

Neden "Yeni elbisesi içinde İslam fıkhı"? Projeyi doğru bir şekilde kavrayabilmek için de irdelenmesi gereken bu soruya cevap verebilmek için biraz gerilere gidip projenin ortaya çıktığı arka plana bakmak gerekiyor. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla beraber hem bir takım dış etkilerin hem de devletin iç dinamiklerinin neticesi olarak[12] 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'yla temsil olunan yeni bir döneme girilmişti. Bu dönemde

[9] Bk. Köse, "Mustafa Ahmed ez-Zerkâ'", 595; İltaş, "'Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku' Adlı Çevirideki Hatalar Üzerine", 103.

[10] Bu durumun daha sonraki tarihlerde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ne Köse tarafından yazılan "Zerkā, Mustafa Ahmed" maddesinde ve yine aynı akademisyenin danışmanlığında hazırlanmış olan 2010 tarihli yüksek lisans tezinde de devam ettiği, eser üzerindeki değerlendirmelerde eski baskının esas alındığı görülmektedir. Bk. Saffet Köse, "Zerkā, Mustafâ b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2014), 44: 286-289; Işık, *Son Devir İslam Hukukçularından Mustafa Ahmed ez-Zerkā'da Yöntem*, 17.

[11] Bk. İltaş, "'Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku' Adlı Çevirideki Hatalar Üzerine", 103.

[12] Bu kanaat ve Tanzimat hakkında genel bilgi için Bk. Ali Akyıldız, "Tanzimat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2011), 40: 1-10, özellikle sayfa 2.

bazı hukukî, iktisadî ve siyasi sebeplerle İslam hukukuna dayalı olarak kanun hazırlama ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu amaçla borçlar, kısmen eşya ve şahıs hukuku hükümleri Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye adıyla kanunlaştırılıp yürürlüğe konmuştu (1876).[13] Mısır ve Arap yarımadası dışında, bütün Osmanlı mahkemelerinde devletin yıkılışına kadar uygulanmış olan bu kanun, o tarihten sonra Irak, Lübnan, İsrail ve Filistin'de olduğu gibi Suriye'de de bir süre daha uygulamada kalmıştır.[14] İşte Zerkā'nın içinde yetiştiği dönemde Suriye'de ve Dimeşk Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Medenî Hukuk dersi vermeye başladığı yıllarda (1944) orada uygulanan kanun *Mecelle* idi. Dersin esas konusu da bu kanundu. Fakat Zerkā'ya göre Mecelle, başkalarının da gözlemlediği gibi, diğer milletlerin kanunlarından farklıydı; onlar gibi küçük bir mecmuada toplanmış bir kanun değildi, aksine bir okyanus gibi genişti. Ayrıca Mecelle'deki Hanefi fıkhından seçilmiş hükümler dışında, mezhebin kitaplarına saçılıp dağılmış fıkhî hükümler de vardı. Ne Mecelle ne de diğer fıkıh kitaplarındaki şerî-medenî hükümler bugüne kadar diğer milletlerin medeni hukuklarını öğretmek üzere hazırlanmış kitaplarda takip edilen tematik/konu odaklı (mavdû'i) araştırma yöntemi ile yazılmış değildi. Mecelle'nin öğretiminde başvurulacak şerhleri ve diğer fıkıh kitapları fıkhî meseleleri tek tek açıklama yöntemi üzere kurulmuştu. Bu nedenle, normal lise öğrenimini tamamlayıp hukuk fakültesine girmiş bir öğrenci en başında feri meselelerle karşılaşması halinde fıkhî hükümleri anlayıp kavrayamaz. Aksine, feri meselelerinin anlaşılması için gerekli olan kaideleri, teorileri ve fıkıh terimlerini bilmediği için fıkhî mesâili ve ona ilişkin hükümleri aralarında herhangi bir bağlantı kuramamaksızın ezberlemeye mecbur kalır.[15]

Bardakoğlu'nun fıkhın modern dönemiyle ilgili nitelemelerinden iktibasla anlatacak olursak, klasik fıkıh kitaplarımızdaki meseleci (kazüistik) metodun artık tamamen terk edilmiş olup bunun yerine klasik literatürde yer alan fıkhî hükümlerden, yaklaşım tarzından ve fer'î meselelere getirilen çözüm örneklerinden hareketle İslâm hukukçularının bir alandaki genel ilke ve doktriner görüşlerinin ortaya konmaya çalışıldığı, fıkhın konularının İslâm anayasa hukuku, İslâm iktisadı, muâmelât hukuku, ahvâl-i şahsiyye,

[13] Bk. Mehmet Akif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2003), 28: 231-235, özellikle sayfa 231.

[14] Bk. Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", 28: 233-234.

[15] Bk. Zerkā, *el-Medhalü'l-fıkhî el-âmmü-ihrâcün cedîd*, 1: 27-28.

İslâm ceza hukuku gibi modern hukuk bilim dallarına ve sistematiğine göre incelendiği[16] günümüzde Zerkā'nın 1940'lı yıllarda dile getirdiği sorun günümüz okurları ve araştırmacıları için önemsiz görülebilir. Fakat bugünün arkasındaki dünün farkında olunması ve Zerkā'nın ortaya bu sürece olan katkısının daha iyi anlaşılması için onun projenin ismini açığa vuran aşağıdaki mealdeki şu sözlerini iktibas etmek istiyorum:

Elimizdeki fıkıh kitapları ve Mecelle'nin bütün şerhleri, gerçekte diğer kanunların şerhleri gibi, hâkimlerin her bir madde ve hükmün izahında bilgi ihtiyaçlarını karşılamak üzere müracaat edebilecekleri mahkeme külliyatı sayılabilir ancak; bunlar Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin ve fıkıh prensiplerinin üniversitelerdeki hukuk öğrencilerine öğretimi için uygun ders kitabı olamazlar. Bu nedenle bizim, Mecelle'nin hükümlerinde ve fıkhî ilkelerinde tematik araştırma yöntemiyle yazılacak yeni kitaplara ihtiyacımız var. Öyle ki, basit, konu odaklı ve uyumlu olması yönüyle istifadeye yakın, talebelerin zihinlerine öğrenilmesi ve hıfzedilmesi kolay olsun… İslam fıkhı, çağın dili ve anlayışına uygun yeni bir elbise ve üslup içinde sunulsun. Bu şekilde onun konuları, benzeri hukukî konu ve nazariyelerle mukayese edilebilsin ki böylece, yüce fıkhımızın kıymetli hazineleri hukuk terazisinde ortaya çıksın.[17]

Zerkā makalemize konu olan projesini işte o zaman, Medenî hukuk dersi hocalığına başladığı yıllarda planladı. Suriye Hukuk fakültesinde esas konusu Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye olan bu ders görevi kendisine yüklenince, çabasını Mecelle fıkhının tedrisinde ve telifinde o gün için zorunlu gördüğü yeni bir yöntem üzerine teksif etti.[18] Bu doğrultuda İslam fıkhında borçları ve akitleri içine alan kitap serisini yazmaya başladığında bununla Suriye'de Medenî hukukun öğretiminde yeni bir çığır açmayı arzulamıştı. Bu çalışmada, o zaman Suriye'de meri kanun olan Mecelle'nin ihtiva ettiği genel medeni hükümlerle İslam fıkhının önemli konularını ve fıkhî meselelerini bir arada sunmakla kalmayacak, aynı zamanda İslam fıkhının asli hükümlerinde Osmanlı'dan o güne gelinceye kadar meydana gelen değişikliklere de işaret edecekti. Hedefinde, İslam fıkhının geleneksel ifade biçimini değiştirerek fıkıh kaidelerinden, modern hukuk teorilerine benzer

[16] Bk. Ali Bardakoğlu, "Fıkıh (Literatür/Modern Dönem)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1996), 13: 22.

[17] Zerkā, *el-Medhalü'l-fıkhî el-âmmü-ihrâcün cedîd*, 1: 28.

[18] Bk. Zerkā, *el-Medhalü'l-fıkhî el-âmmü-ihrâcün cedîd*, 1: 28.

bir şekilde kapsamlı bir nazariye inşa etmek vardı. Böylece İslam fıkhının eski ifade biçiminde gizli kalmış özü açıkça ortaya çıkacak, hukukçuların anlaması kolaylaşacak ve üniversite öğrenimlerinde öğrencilerin ihtiyacı karşılanmış olacaktı. Eski anlatım biçiminde fıkıh kitaplarının muhtelif baplarına dağılmış tali hükümler asıllar üzerine bina edilmeyip dağınık bir şekilde anlatılıyordu. Bunların bir araya toplanıp derli toplu bir şekilde ifade edilmesiyle ortaya çıkarılacak nazariyeler öğrencilerin elinde fıkhî meseleleri anlayabilmeleri için kullanabilecekleri birer anahtar işlevi görecekti.[19]

Zerkā'nın yeni elbisesi içinde İslam fıkhı adını verdiği projenin arka planındaki bu düşüncelerden sanırım iki ana hedefin bulunduğunu sonucunu öne çıkarmamız gerekir. Birincisi İslam fıkhının-ki bunu özel anlamda Mecelle diye anlamalıyız, özellikle hukuk talebeleri için anlaşılmasını kolaylaştırmak, ikincisi ise İslam fıkhının yeni bir üslupla yeni baştan yazılmasıdır. Kanaatimizce bu iki hedefin farkı dikkatten kaçırılırsa, Zerkā'nın çalışmalarının mahiyeti ve özellikle projeye verdiği isimle neyin kastettiği, başka bir ifadeyle projenin kapsamında nelerin bulunduğu doğru bir şekilde anlaşılamaz. Zerkā'nın bugün elimizde bulunan kitaplarına baktığımızda *el-Medhalü'l-fıkhî el-'âmm* adlı iki ciltlik bir eser ile yine *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*[20] adlı önceki ciltlerle bir seri halinde düşünülmesi gereken kitaplar en başta gelmektedir. Acaba *"el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd"* adıyla kast edilen, bu kısaca *el-Medhal* diye isimlendirilebilecek üç cilt ile birlikte onun *el-'Ukûdu'l-müsemmât*: *'Akdu'l-bey'* adlı kitabı[21] mıdır? Böyle olduğu söylenmekle beraber bunun tam isabetli olmadığını düşünüyoruz. Zira üç cildi giriş adını taşıyan bir seride ondan daha fazla sayıda ve genişlikte asıl kitapların bulunması gerekmez mi? Önemli olan sayıca çokluk ve hacim yönünden daha geniş olmak değil, mahiyettir denecek olursa da zincirin son halkası olarak gösterilen kitabın bu mahiyette olmadığı ve satış akdi gibi özel bir konuyla sınırlı olduğunu görmemiz gerekir.

Öyleyse, şu iki ihtimal üzerinde düşünmemiz gerekir: Ya Zerkā'nın diğer kitapları da silsilenin devamı olarak yeni elbisesi içinde İslam fıkhı

[19] Bk. Zerkā, *el-Medhalü'l-fıkhî el-âmmü-ihrâcün cedîd*, 1: 29-30.

[20] Bk. Mustafa Ahmed ez-Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme fi'l-fıkhi'l-İslâmî-ihrâcün cedîdün mea sıyâgatin kâmiletin li-nusûsi tilke'n-nazariyye* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1420); Bu kitabı önceki iki ciltle birlikte bir seri olarak ifade etmek üzere makalemizde bazen "el-Medhalü'l-Fıkhî" bazen de "Medhal Serisi" ifadesi kullanılacaktır.

[21] Bk. Mustafa Ahmed ez-Zerkā, *'Akdü'l-bey'* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1433).

projesinin bir parçasıdır ya da Zerkā'nın projesi yarım kalmıştır. Birinci ihtimali bu kitaplar arasında bir parça bütün ilişkisi bulunmadığı için isabetli görmüyoruz. Ancak, onun *'Akdu'l-bey'* isimli kitabını Zerkā üzerine yapılan çalışmalarda olduğu gibi[22] bu serinin bir parçası olarak görmemiz gerekiyor. Çünkü bizzat müellif, bu kitabın mukaddimesinde onun ilk iki cüzü *el-Medhalu'l-fıkhiyyü'l-'âm*, üçüncü cüzü *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme* olan *el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd* adlı serinin dördüncü cüzü olduğunu açıkça ifade etmiştir.[23] Müellifin bu açıklamasına rağmen, yukarıdaki itirazımıza binaen durumun daha makul bir açıklaması olması gerektiğini düşünüyoruz. Zira o açıklama, ikinci ihtimali; yani müellifin en başta ortaya koyduğu projede sonradan bir değişiklik meydana geldiği iddiasını savuşturamaz. Bu durumda ikinci ihtimali değerlendirdiğimizde onu iki şekilde test etmemiz mümkündür. Zerkā'nın iki ciltlik *el-Medhal*'inin başında yukarıda bazı düşüncelerini aldığımız iki tane mukaddime bulunmaktadır. Bunlardan birincisini ilk baskı için 1945 yılında, diğerini de üçüncü baskı için 1952 yılında yazmıştır. Araştırmacıların Zerkā'nın bu kitabı ile ilgili tasvirlerinde bu mukaddimelerin önemli bir payı olduğunu belirtmek gerekir. Fakat burada dikkatten kaçan şey yukarıda ifade ettiğimiz üzere Zerkā'nın tasarladığı iki hedefin net bir şekilde görülememesi ve elimizdeki kitaplarından hareketle onun projesinin eksik okunmasıdır.

1945 tarihli ilk mukaddimesine baktığımızda Zerkā'nın kitap projesinin şöyle olduğunu görüyoruz:

1) Üç bölümden oluşacak bir giriş yazılmıştır.
2) Kitap serisinin adı el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd'dir.
3) Serinin her kitabına konusuna göre özel isimler verilecektir. Buna göre ilk iki cildinin adı özel adı *el-Medhalu'l-fıkhiyyü'l-'âm'dır.*
4) Serinin üçüncü cildi el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme[24], dördüncüsü de en-Nazariyyetü'l-'âmmetü li'l-ahkâmi'l-medeniyyeti fî'l-fıkhi'l-İslâmî'dir.
5) Bu dört ciltten sonra satış akdinden başlayarak isimli akitleri yazılmıştır.[25]

[22] Bk. Köse, "Mustafa Ahmed ez-Zerkâ'", 594-602.

[23] Bk. Zerkā, *'Akdü'l-bey'*, 5.

[24] Bk. Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 10.

[25] Bk. Zerkā, *el-Medhalü'l-fıkhî el-âmmü-ihrâcün cedîd*, 1: 31.

Bu mukaddimedeki maddeleri yukarıda ortaya koyduğumuz iki hedefle karşılaştırdığımızda, onlardan ilkinin buradaki ilk üç maddenin, yani üç ciltlik *el-Medhalü'l-fıkhî*'nin yazılmış olmasıyla gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Fakat açık bir şekilde de biliyoruz ki Zerkā, dördüncü maddeyi yazamamıştır. Bu nedenle ikinci hedefle dördüncü madde arasında olabilecek ilişkiyi sorgulamamız gerekir.

Müellifin, 1952 tarihinde yazdığı diğer mukaddimedeki, özünü bozmamaya çalışarak bazı tasarruflarla aşağıya alıntıladığımız, bir hayal kırıklığı duygusu yüklü şu sözlerine baktığımızda, onun projesinin ikinci hedefi olduğunu düşündüğümüz çalışmanın akıbeti hususunda bazı ipuçları görebiliyoruz:

"Biz bu fıkıh serisinin, *el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd*'in Suriye'de, bütün zenginliğiyle İslam fıkhının çeşitli mezheplerinden yararlanarak çıkaracağımız modern medeni kanuna bir giriş olmasını arzu ediyorduk. Öyle ki bu kanunun esasları on üç asır boyunca yetişen eşsiz hukukçuların hukuk tarihinde görülmemiş olan kapsamlı ve ince bir hukuk diliyle sağlam bir şekilde ortaya koydukları kaide ve ilkeler yanında fıkhın muhtelif konularında gördükleri sarsılmaz nazariyelerin en iyileri üzerine kurulsun. Evet, ümit ettik ki, hukuki mevzuatımızı, modern ihtiyaçlarımızı mazideki şanlı hukukumuza bağlayacak bir medeni kanun yapalım… Bu yola girilsin diye de bu kitap içinde[26] "Beklenen Medenî Kanunumuz ve Onun İslam Fıkhı Üzere Bina Edilmesinin Üstünlüğü" başlıklı bir yazı kaleme aldık. Ne var ki, biz bu yolda iken ve gözlerimiz yolun sonunu gözlerken, hem de Suriye Adalet Bakanlığı iki uzmanı İslam fıkhından istifade ile zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek bir Medeni kanun hazırlamakla görevlendirmişken 1949 yılında meydana gelen askeri ihtilal döneminde Suriye medeni kanunu sürpriz bir şekilde yürürlüğe kondu."[27]

Aceleyle çıkarılan yeni Medeni kanun, Zerkā'nın beklediğinin aksine Avrupa kaynaklı Mısır Medeni kanunundan iktibas edilmişti. Zerkā'nın karşı olduğu şey iktibas değildi. Çünkü hikmet müminin yitiğidir düsturunca modern metotların alınmasında bir sakınca yoktu. Anonim şirketler ve sigorta akdi gibi konularda içtihat yapılması mümkündü.

[26] Bu yazının eserin yeni baskısından çıkarılmış olduğuna dikkat edilmelidir.

[27] Zerkā, *el-Medhalü'l-fıkhî el-âmmü-ihrâcün cedîd*, 1: 21-22; bu iktibası yaparken çevirisinden kısmen de olsa yararlandığımız Servet Armağan'a teşekkür borçlu olduğumu ifade etmem gerekir.

Bunların dışında asrın ihtiyacını karşılayacak her şey fıkıh mirasımız içinde zaten mevcuttu. Buna rağmen yabancı hukukun bütünüyle alınması iktibastan öte, bir cinayetti, şanlı geçmişimizle bağımızı koparıp asaletimizi bütünüyle kaybetmekti.

Zerkā'nın, o sırada içinde bulunduğu durumun fecaatini tasvirinden sonraki yine bazı tasarruflarla aktaracağımız şu sözlerini yukarıdakilerle birlikte okuduğumuzda, bu yeni durumun onun daha önceden ortaya koyduğu kitap projesini nasıl etkilediğini görüyoruz:

"Durum böyle olunca, fıkhımıza karşı işlenen bu cinayetten sonra yapacağımız en iyi şey, bizden sonraki Arap hukukçu nesli, bu cinayeti ve onlara neyi kaybettirdiğini iyice anlayabilsin ve bu durumun üstesinden gelebilecek bilgi ve donanıma sahip olduktan sonra dönüş yolu açılabilsin diye, yeni fıkıh serisi çalışmamızı daha kolay anlaşılır ve sağlam bir şekilde yazmaya devam etmektir. Bu nedenle üçüncü baskısı yapılırken Suriye medeni kanunu yürürlüğe girmiş olan bu kitabı, *el-Medhalü'l-fıkhî el-'âmm*'ı genişletmeye karar verdik. Ki böylece bu kitap ve onu takip edecek diğer kitaplar sayesinde İslam fıkhını sevenler onu düşmanlarına karşı savunabilsinler ve hukuk tarihinde başka hiçbir milletin sahip olmadığı fıkıh mirasımıza sahip çıkma konusunda yeni Arap neslinde bir gayret uyansın."[28]

Eserin ilk baskılarının yapıldığı dönemde Suriye'de yürürlükte olan kanun Mecelle idi. Zerkā, Medenî hukuk derslerinin esas maddesi olan bu kanunun hukuk talebelerine öğretilmesinde yaşadığı zorluğu aşmak için ona genel olarak İslam fıkhına özel olarak da Mecelle'ye giriş mahiyetinde önce iki ciltlik bir eser yazmış[29], sonra ona üçüncü bir cilt daha eklemiş ve bu şekilde yukarıda işaret ettiğimiz birinci hedefe ulaşmıştı. Fakat ikinci hedefi daha büyüktü. Gerçekleşmesi için de önce beklediği şekilde, İslam medeni kanunun çıkması lazımdı ki Batılı medeni kanunları anlatmak üzere yazılan hukuk kitaplarına benzer bir şekilde o da İslam medeni hukuk teorisini bu kanunu esas alarak yazabilsin. Ne var ki beklediğinin aksine bir gelişme olup İslam Medenî kanunu yerine Batı kökenli Mısır Medeni kanunu iktibas edilince ölü doğacak bir çocuğa isim verir gibi o zaman *en-Nazariyyetü'l-'âmmetü li'l-ahkâmi'l-medeniyyeti fi'l-fıkhi'l-İslâmî* adını vermiş olduğu bu kitabı yazma imkânı kalmadı.

[28] Zerkā, *el-Medhalü'l-fıkhiyyü'l-âmmü-ihrâcün cedîd*, 1: 23.

[29] Bk. Zerkā, *el-Medhalü'l-fıkhî el-âmmü-ihrâcün cedîd*, 1: 16.

Burada serinin dördüncü halkası olacak bu kitap için konulan isimde, önceki üçünün başında bulunan *Medhal* ifadesinin bulunmadığına dikkat etmek gerekir. Yukarıda ortaya koyduğumuz mülahazalara binaen büyük bir ihtimalle serinin en önemli halkası, pojenin ikinci hedefi diye belirlediğimiz bu eser olacaktı demek istiyoruz.

Bu hususta mütalaamızı sonlandırmak için son bir şey daha yapmamız gerekiyor. Serinin, ilk baskısı 1946'da yapılmış olan üçüncü cildinin yeni baskısına (ihrac-ı cedîd) yazdığı 1998 tarihli mukaddimeye baktığımızda, buraya kadarki tahlillerimizde yaptığımız üzere müellifin ilk yazdıklarından hareketle projenin tamamını tespit çabasının aksine, onun en son söylediklerinden en başa doğru giden bir perspektif yakalamış oluyoruz:

"Genel borç nazariyesine hazırlık mahiyetindeki bu girişi, yani *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*'yi yazarken niyetim, bundan sonra gelecek dördüncü ciltte, genel bütün hükümleri ve kaideleri bu üslupla, genel kanun ve hukuk dilinde yazmaktı. Sonra beşinci ciltte ve onu takip eden ciltlerde isimli akitleri yazacaktım… Niyetim ve planımda olan bu idi."[30]

Daha önceki mukaddimeler üzerine yaptığımız tahlillerle örtüşen bu sözlerinden sonra Zerkā'nın "el-Fıkhu'l-islâmî fî sevbihi'l-cedîd" adlı projesinin ikinci hedefi olan eksik halkayı onun şu ifadeleriyle kesin bir şekilde anlamış oluyoruz:

"Emeklilik yaşımın gelmesi sebebiyle, genel borç nazariyesini yazmaya muvaffak olamadan önce Dimeşk Üniversitesinden emekli olunca, bu genel nazariye kayıp halka olarak kaldı. O zaman da dördüncü cilt olarak isimli akitleri yazmaya başladım."[31]

Bu sözlerindeki genel borç nazariyesi ile projeye ilişkin daha önceki sözlerinde geçen "en-Nazariyyetü'l-'âmmetü li'l-ahkâmi'l-medeniyyeti fi'l-fıkhi'l-İslâmî" ifadesindeki isim farklılığı sanırım önemli değildir. Zira bilindiği üzere modern sistematikte hukuk, en başta kamu hukuku ve özel hukuk olmak üzere ikiye ayrılır. Özel hukuk denince, en geniş ve en önemli

[30] Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 28; Buradaki açıklamalardan anlaşıldığına göre bu cildin ilk baskıdaki ismi "Nazratün 'âmmetün fi'l-hakki ve'l-iltizâmi ve'l-emvâli ve'l-eşhâsi fi'l-fıkhi'l-İslâmî" idi. Üçüncü baskıda ismi el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme" olmuştur. En son isim değişikliği 1999 tarihli ihrac-ı cedîd baskısında olmuştur.

[31] Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 28.

dalı olması sebebiyle,[32] çoğu zaman onunla eş anlamda kullanılan Medenî hukuk anlaşılır.[33] Borçlar hukuku da medenî hukukun en geniş ve en önemli dalıdır.[34] İkisi arasında bu şekilde bir ana dal-dal ilişki olsa da bu, sonradan ortaya çıkan bir ayrımdır. Özellikle genel bir nazariye olarak düşünüldüğünde ki Zerkā'nın yapmak istediği de onu ortaya koymaktı, borçlar hukukunun medeni hukukun ayrılmaz bir parçası olarak görüldüğüne[35] dikkat etmek gerekir.

Buraya kadar yaptığımız çalışmayla, Zerkā üzerine yapılan yayınlarda onun eserlerinin tanıtımı konusunda yanlış bir kanaat ortaya koyduğunu söylemek istemiyorum. Zira nihayetinde müellifin bizzat kendisinin de söylediği gibi dördüncü sırada yazmayı hedeflediği çalışma yapılmadığı için serinin dördüncü cildi olarak *'Akdü'l-bey*'in yazılmış olduğudur. Belki bir katkı olarak ortaya koyduğumuz şey sonradan ortaya çıkan şeyi olduğu gibi tanıtmanın Zerkā'nın "el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd" adlı projesini kavramak için yeterli olmadığıdır. Dolayısıyla, genel olarak hedef İslam fıkhının yeni bir üslupla yazılması olunca, sadece *'Akdü'l-bey* adlı kitabı değil, Zerkā'nın diğer bir kısım çalışmalarını da bu proje kapsamında görmek gerekir. Bu çerçevede, eserin üçüncü cildine eklenen kanun tasarısını projenin mütemmimi olarak gördüğümüz için makalemizin bundan sonraki bölümünde "Nusûsu mevâddi'n-nazariyyeti'l-'âmmeti li'l-iltizâmât fi'l-fıkhi'l-İslâmî" adlı kanun tasarısını tanıtmaya ve bazı değerlendirmelerde bulunmaya çalışacağız.

2. NUSÛSU MEVÂDDİ'N-NAZARİYYETİ'L-'ÂMMETİ Lİ'L-İLTİZÂMÂT Fİ'L-FIKHİ'L-İSLÂMÎ ADLI KANUN TASARISININ ZERKĀ'NIN KİTAP PROJESİNDEKİ YERİ

*Medhal Serisi'*nin bu kanun tasarısının ekli olduğu üçüncü cildinin başındaki mukaddimede Zerkā'nın, yukarıya iktibas ettiğimiz sözlerinden sonra projesinin kayıp halkası diye nitelendirdiği çalışmanın serüvenine ilişkin şu bilgileri verdiğini görüyoruz: Arap Birliği Genel Sekreterliği Hukuk Şubesi, dönem başkanlığının Tunus'a geçtiği sırada bütün Arap ülkeleri için ortak bir medenî kanunun hazırlanmasına karar vermiştir. Bu amaçla oluşturulan

[32] Bk. Kemal Gözler, *Hukuka Giriş* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2013), 83.

[33] Bk. Turgut Akınturk - Derya Ateş Karaman, *Medenî Hukuk*, 26. Bs (İstanbul: Beta, 2013), 27.

[34] Bk. Turgut Akınturk - Derya Ateş Karaman, *Borçlar Hukuku*, 20. Bs (İstanbul: Beta, 2013), 3.

[35] Bk. Gözler, *Hukuka Giriş*, 85.

çalışma komisyonuna seçilen üyelerden biri de Zerkā'dır. Komisyon, hedefteki kanunun omurgası mahiyetindeki borçlar genel nazariyesini (en-Nazariyyetü'l-'âmme li'l-iltizâmât), hazırlamak üzere üç yılı aşkın bir süre (1981-1984) çalışmıştır. Sekreterlik aldığı yeni kararla bu kanun projesini durdurduğunda nazariyenin maddelerinin yazımı tamamlanmış, maddelerin çoğunun da İslam fıkhı ve usulü ile ilişkisi bire bir gösterilmişti. Maddelerin şerhi diye adlandırılabilecek bu çalışma, projenin en zor kısmıydı. Zerkā'nın bu komisyonda bizzat üslendiği görev de kanunun giriş bölümü (el-bâbu't-temhîdî li'l-kânûn) ile birlikte haksız fiil (el-fi'lu'd-dâr) bölümündeki maddelerin şerhini hazırlamaktı. Proje durdurulup komisyon dağılınca, Zerkā işte oradaki bu çalışmasını *"el-Fi'lü'-dâr ve'd-damânü fih"* adıyla müstakil bir kitap olarak yayımladı. Bu kitabın makalemizin konusuyla ilgili tarafı, komisyonun hazırladığı genel borçlar nazariyesinin maddelerinin de o kitabın sonunda neşredilmiş olmasıdır. Bu neşirle ilgili olarak Zerkā, şöyle demektedir:

"*el-Fi'lu'd-dâr*" ile birlikte, yazımı ve şerhi üzerine dört yıl çalıştığımız genel borçlar teorisinin metnini (nusûsu'n-nazariyyeti'l-'âmme) de yayımladım. Aslında bu çalışma, sonuncuyu kastediyor, "el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd" kitap projemde dördüncü cildin konusu olacaktı."[36]

Bu alıntıda görüldüğü üzere Zerkā, kendi kitap projesindeki dördüncü cildini başlangıçta planladığı şekilde ve ilk üç cildi takip eden yıllarda yazamamış olmakla birlikte, içinde yer aldığı bu komisyon çalışması marifetiyle çok sonraları da olsa projesine uygun bir çalışmanın ortaya çıktığını görünce onu kendi projesindeki yerine koymak istemiştir. "Nusûsu mevâddi'n-nazariyyeti'l-'âmmeti li'l-iltizâmât fi'l-fıkhi'l-İslâmî" adlı metnin haksız fiil ile ilgili kısmının şerhi bizzat kendisi tarafından yapılmış olduğu için Zerkā, o kısmı bütünüyle, yani metin ve şerh olarak kendi imzasıyla yayımlayabilmiş ancak komisyondaki bütün üyelerin birlikte çabasıyla oluşan diğer büyük kısmı, sadece metin olarak şerhsiz bir şekilde yayımlayabilmiştir.[37]

el-Fi'lu'd-dâr adlı kitabındaki 1984 tarihli bu neşirdeki metin şerhsiz olunca, ondan yaklaşık on beş yıl sonra Medhal Serisi yeni baskıya

[36] Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 6.

[37] Tam adı "Nusûsu mevâddi'n-nazariyyeti'l-âmmeti li'l-iltizâmât fi'l-fıkhi'l-İslâmî kâmileten fi meşrû'i kânûni'l-muâmelâti'l-mâliyyeti'l-'arabiyyeti'l-muvahhad" olan bu neşir için bk. Mustafa Ahmed Zerkâ, *el-Fi'lu'd-dâr* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1409), 185-254.

hazırlandığı sırada, Zerkā'nın aklına yeni bir fikir gelmiştir. Serinin üçüncü cildinin adına münasip olduğu için metni o cildin sonuna yerleştirilmesi daha uygun olacaktır. Bu şekilde yapılacak bir değişiklikle, genel borçlar teorisine giriş adını taşıyan kitap, sonundaki metne giriş mahiyeti kazanacak ve ismiyle tam uyumlu bir muhteva kazanmış olacaktı.[38] Serinin üçüncü cildini aslında en başından bunun için; yani dördüncü ciltte yer alacak olan genel borçlar teorisine özel bir giriş olsun diye yazmıştı.[39] Dolayısıyla dördüncü cildin yerine ikame edilecek çalışma da hemen ondan sonraya konmalıydı.

Böylece, Medhal Serisi'nin yeni baskısında onun "el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd" projesindeki eksik kalmış çalışmanın farklı bir şekilde de olsa tamamlanmış olduğunu görüyoruz. Başlangıçta projenin müstakil bir parçası olarak serinin dördüncü cildi olması öngörülmüşken, yukarıda tasvir edilen mahiyette bir değişiklikle bu çalışma, üçüncü cildin sonuna eklenmiştir.

Zerkā'nın "el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd" projesinin kapsamına ilişkin yaptığımız bu tespit, aslında eserin son baskısındaki mukaddimede çok açık bir şekilde görülebilmesine rağmen, makalemizin başından beri büyük ölçüde eserin eski baskılarının mukaddimelerindeki bilgilerden hareketle yaptığımız tahliller neticesinde, projenin muhtevası hakkında daha çok eski baskıları esas almış olmaktan kaynaklanan kapalılığı da kaldırmakla çift yönlü bir doğrulama yapmış oluyoruz.[40]

3. TASARININ GENEL ÖZELLİKLERİ VE EL-FIKHU'L-İSLÂMÎ FÎ SEVBİHİ'L-CEDÎD'LE İLİŞKİSİNE DAİR BAZI DEĞERLENDİRMELERİMİZ

Bu çalışmada amacımızın bu tasarıyı bütün yönleriyle değerlendirmek olmadığını ve bunun müstakil araştırmalara konu olabilecek genişlikte olduğunu en başta belirtmemiz gerekir. Burada yapmak istediğimiz,

[38] Bk. Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 6.

[39] Bk. Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 11.

[40] Burada bir dipnot halinde de olsa şunu ifade etmekte fayda görüyorum: Zerkâ'nın kitap projesine "Nusûsu mevâddi'n-nazariyyeti'l-'âmmeti li'l-iltizâmât fi'l-fıkhi'l-İslâmî" adıyla dâhil olan bu metin ilk defa sonradan yapıldığı şekliyle projenin en uygun yerine değil de o zaman için *el-Fi'lu'd-dâr* adlı kitaba eklenmiş olunca, Medhal Serisi'nin yeni baskısı sırasında yapılan değişikliğin "el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd" adlı projenin mahiyeti açısından arz ettiği önemin, onu başka bir çalışmanın ekinde görmüş olan bazı araştırmacılar açısından fark edilmesi kolay olmamıştır.

tasarının kitapla ilişkisine dair bazı tespitler ortaya koymak suretiyle onun projedeki en doğru yerine konulduğuna ve bu şekilde projedeki eksikliğin nispeten/bir şekilde de olsa tamamlanmış olduğuna ilişkin kanaatin haklılığını sorgulamaktır. Ancak pek tabi olarak bunu yapmadan önce, tasarıyı genel muhtevası itibariyle tanıtmamız gerekmektedir.

Kanun tasarısının tamamının adı "Kânûnu'l-muâmelâti'l-mâliyyeti'l-'arabiyyi'l-muvahhad"dir. "el-Kânûnu'l-medeniyyi'l-muvahhad alâ esâsi'l-fikhi'l-İslâmî" denilince de kastedilen budur. Daha önce de anlatıldığı üzere bu tasarı, Arap Birliği Genel Sekreterliği Hukuk Şubesi tarafından birliğin dönem başkanlığının Tunus'ta olduğu yıllarda alınan karar gereğince yapılmış bir komisyon çalışmasının neticesidir. "Nusûsu mevâddi'n-nazariyyeti'l-'âmmeti li'l-iltizâmât fi'l-fıkhi'l-İslâmî" adlı kısım bu kanun tasarısının ilk kısmıdır ve bu nedenle de bu kısım "el-Kitâbu'l-evvel" diye isimlendirilmiştir. Kanun'un ilk kısmı olduğunu ifade eden bu isimden hemen sonra da muhtevasını ifade etmek üzere "el-Hukûku'ş-şahsiyyetü ve'l-iltizâmât" ifadesi kullanılmıştır. Toplamda 433 madde olup bazı maddelerin de fıkraları mevcuttur. "Bâbun temhidiyyün" adlı bir giriş bâbından başka dört bâp halinde düzenlenmiştir.

Giriş bâbı iki fasıla ayrılmıştır. Birinci fasılda külli fıkıh kaideleri 85 madde halinde sıralanmıştır. İkinci fasıl dört alt bölüme (fer') ayrılmıştır. Birinci alt bölümde (el-fer'u'l-evvel) kanunun adı, kapsamı, diğer kanunlarla ve İslam fıkhıyla hiyerarşik ilişkisi, uygulama zamanı ve yeri gibi kanunu tanıtıcı maddeler yer almıştır. İkinci alt bölüm şahıslar hakkında olup buradaki maddeler de gerçek (tabii) şahıslar ve hükmî (itibârî) şahıslar olmak üzere iki alt başlık altında sıralanmıştır. Üçüncü alt bölümde eşyâ ve mallar hakkındadır. Dördüncü alt bölümde hak konusu iki alt başlıkta düzenlenmiş; önce hakkın tarifi ve kısımları verilmiş, sonra da hakkın kötüye kullanılması (et-teassüf fî isti'mâli'l-hak) hali açıklanmıştır.

Birinci bâpta borcun kaynakları (مصادر الالتزام) düzenlenmiştir. Bunlar sözleşme (العقد), tek taraflı irade (الإرادة المنفردة), haksız fiil (الفعل الضارّ), sebepsiz zenginleşme (الفعل النافع/الإثراء بلا سبب) ve kânun olup beş fasıla ayrılmıştır. Bunların en genişi birinci fasıl olup alt bölümlere ve başlıklara ayrılmıştır. Akdin kuruluşu, akdin sonuçları, akdin bozulması bu faslın ana başlıklarıdır. Birinci fasıl 114, ikinci fasıl 3, üçüncü fasıl 24, dördüncü fasıl 6, beşinci fasıl da tek maddedir.

İkinci bâpta borçlanmanın genel hükümlerinden sonra borcun neticeleri (آثار الالتزام) düzenlenmiş olup bunlar iki fasıla ayrılmıştır. Birinci

fasılda borcun ifası, ikinci fasılda da ifasızlık haliyle ilgili hükümler yer almıştır.

Üçüncü bâpta borcun çeşitli halleri (أوصاف الالتزام) dört fasıl halinde düzenlenmiştir. Birinci fasılda borçlanmanın şarta bağlanması (التعليق على الشرط), ikinci fasılda borçlanmanın belli bir zamana bağlanması (الإضافة الى الأجل), üçüncü fasılda borcu ifa yerinin tayini, dördüncü fasılda da çok taraflı borçluluk haliyle (تعدد طرفي الالتزام) ilgili hükümlere yer verilmiştir.

Dördüncü bâpta borcun sona ermesi (انقضاء الالتزام) ile ilgili hükümler dört fasıl halinde düzenlenmiştir. Birinci fasılda borcun ifa ile sona ermesi, ikinci fasılda borcun ifa yerini tutan edâ ile sona ermesi, üçüncü fasılda borcun ifa imkânsızlığı nedeniyle sona ermesi ve dördüncü fasılda da zaman aşımı ile ilgili hükümler yer almıştır.

Detaya girmekten kaçınarak muhtevasını vermeye çalıştığımız bu kanun tasarı ile bu tasarının eklenmiş olduğu kitap arasındaki ilişkiyi görmek bakımından onun muhtevasına da bakmamız ve yukarıdaki muhteva ile ilişkilendirmemiz gerekiyor.

Zerkā, dört ana bölüm (bâp) halinde tasnif etmiş olduğu kitabın birinci bölümünde hak, ikinci bölümünde borç, üçüncü bölümünde mallar, dördüncü bölümünde de şahıslar hakkında bilgi verir.

Hak konusunu Zerkā, öncelikle gerek fıkıh âlimlerinin gerekse modern hukukçuların hak tanımlarını çeşitli yönlerden eleştirir ve onlardaki eksikliklerden uzak, doğru ve kapsamlı bir hak tarifi yapar ve daha sonra onu kelime kelime temellendirmeye çalışır.[41] Ona göre hakkın tanımı şöyle olmalıdır: "Hukukun bir yetki veya yükümlülük olmak üzere tanıdığı bir aidiyettir."[42]

Birinci bölümün ikinci başlığı hakkın aynî ve şahsî olmak üzere tasnifidir. Hak öncelikle mâlî olan ve mâlî olmayan diye ikiye ayrılır. Borçlar hukuku ile ilgili olanı mâlî olan kısmıdır. O da şahsî ve aynî olmak üzere ikiye ayrılır. Aynî hakkın hak sahibi ve hakkın konusu (mahal) olmak üzere iki unsuru varken, şahsî hakta hakkın yükümlüsü (mükellef) olmak üzere üçüncü bir unsur daha vardır. Aynî hakkın da aslî ve tebeî olmak üzere iki çeşidi vardır. Aslî aynî hakların en güçlüsü mülkiyet hakkı olup hak sahibine sahibi olduğu eşya üzerinde onu kullanma, gelirini elde etme ve onunla ilgili tasarrufta bulunma yetkilerinin üçünü birden verir. Diğer aslî

[41] Bk. Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 17-23.

[42] Bk. Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 19.

aynî haklarda ise bu üç yetkiden ikisi veya yalnızca biri vardır. Aslî aynî hakkın aksine tebeî aynî hakta hak sahibi bu üç yetkiden hiçbirine sahip değildir. Rehin mal üzerindeki hak böyledir. Mürtehin'in onu, alacağını garanti etmek üzere sadece elinde tutma yetkisi vardır. Modern dönemde şahsî-aynî hak çeşidi yanında üçüncü bir hak çeşidi daha ortaya çıkmıştır ki o da patent haklarıdır (hukuku'l-ibtikar). Zerkā bu çeşit haklar için telif hakları (el-hukuku'l-edebiyye) ifadesini yeterli bulmayıp "hukuku'-l-ibtikâr" kavramının kullanılması gerektiğini savunur.

Şahsî-aynî hak ayrımının sonuçlarını da açıkladıktan sonra Zerkā, daha önceki ciltlerin yeni baskısında yaptığı gibi buraya da bir ek (mülhak) koyar ve orada Senhûrî'nin İslam fıkhında şahsi hak-aynî hak ayrımının açık bir şekilde yapılmamış olduğu şeklindeki kanaatini tartışır ve İslam fıkhından çeşitli örnekler vermek suretiyle kendi görüşünü savunur.

Birinci bölümün üçüncü başlığı aynî hakkın çeşitleri ve ayni haklara benzer haklardır. Zerkā burada mülkiyet hakkı, intifa hakkı, irtifak hakkı, rehin tutma (irtihan) hakkı malı elde tutma (ihtibas) hakkı ve aynî haklara benzer hakları tanıtır. Rehin hakkı yerine "irtihan hakkı" ifadesini özellikle kullanır. İrtihan hakkı ile ihtibas hakkı arasındaki farka dikkat çeker. İslam fıkhında tanınmış olan bazı hakların tam manasıyla aynî hak sayılamadıkları için bunların Dr. Şefîk Şahata'nın isimlendirdiği şekilde "el-hukuku şibhu'l-ayniyye" olduklarını söyler.

Birinci bölümün dördüncü başlığı aslında bir önceki başlığın muhtevasından ayrılmış olan "hakku'l-vakfiyye"dir.

Kitabın birinci bölümünün içeriğini bu şekilde biraz detaylıca denebilecek şekilde verdikten sonra karşılaştırma yapmak için bu kadarının yeterli olacağı kanaatiyle makalemiz daha fazla uzamasın diye sonraki bölümlerin muhtevasını daha genel bir şekilde vermeyi tercih ediyoruz.

İkinci bölümde şahsi hak ile borç (iltizam) arasındaki ilişki, borcun unsurları, borcun sebebi ve bununla borcun kaynaklarının kastedildiği, borcun hakikati ve İslam fıkhına göre onun bir tarafın diğer tarafın şahsı üzerinde sahip olduğu bir yetki değil de taraflar arasındaki maddi bir ilişki olduğu, havale yoluyla hakkın ve borcun nakli, borcun konusu, borcun tanımı ve borç ilişkisinin unsurları, borcun kaynakları, batılı genel borçlar teorisinin yapısı ve özellikleri ve bu teoriye karşısında İslam fıkhının duruşu

incelenmiştir.[43] Bu bölümde Zerkā'nın dikkatimizi çeken bazı değerlendirmelerini arz etmekte yarar vardır.

Borçlu ile alacaklı arasındaki ilişki konusunda İslam fıkhı biri ifrat diğeri tefrit olan iki yaklaşıma karşın daha dengeli bir yaklaşıma sahiptir. Roma hukukunda alacaklıya borçlunun şahsı üzerinde borcunu ödeyememesi halinde onu köle yapma hatta öldürme yetkisi tanınmışken Alman hukukunda tam tersine, borçlunun hiçbir malı yoksa alacaklıya onun şahsı üzerinde hiçbir hak tanınmamıştır. İslam hukukunda ise borçlunun alacaklıya karşı şahsen de sorumlu olduğu fikri tamamen ihmal edilmemiştir.[44] Batılı genel borçlar teorisinin üstün tarafları olduğu gibi kusurlu yönleri de vardır. İslam fıkhı ifade biçimi, konuların tasnifi ve şekil bakımından farklı da olsa, esas itibariyle pek çok konuda bu teoriyle uyumludur. Borcun kaynaklarından ilk dördü; tek tarafın iradesi, akit, haksız fiil ve sebepsiz zenginleşme İslam fıkhında da muteberdir. Ancak borcun beşinci kaynağı konusunda farklılık vardır. İslam şeriatına aykırı bir şey kanuna konsa da muteber olmaz.[45]

Üçüncü bölümde modern hukuk ve İslam fıkhı açısından malın hakikati ve tarifleri, çeşitli açılardan malın kısımları, modern hukuk ve İslam fıkhı açısından zimmet teorisi ve özellikleri konu edinilmiştir. Hanefi mezhebi göre malın doğru tanımı şöyle olmalıdır: "Mal, insanlar arasında maddi bir değeri olan her ayn'dır."[46] Irak Medenî kanunundaki "mal, maddi değeri olan her haktır" şeklindeki tarif hatalıdır. Doğrusu, malın "maddi değeri olan her ayn veya haktır" şeklinde tanımlanmasıdır. Mallar mütekavvim-gayri mütekavvim, mislî-kıyemî, istihlâkî-isti'mâlî, menkul-gayri menkul, ayn-deyn, ayn-menfaat, memlûk-mübah-mahcur, bölünebilir-

[43] Bk. Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 61-120 (Zerka ikinci bölümün arasına da bir ek koymuş ve orada Dr. Şefik Şahata'nın İslam hukukunun iki konuda Roma hukukundan geri kaldığı iddiasını tartışmıştır. Birinci konu İslam hukukunda alacağın nakline cevaz verilmediğidir. İkinci konu ise İslam hukukunda akitlerin bağlayıcılığının zayıf olduğudur. Zerka her iki iddiayı da isabetli bulmaz. Onun mütalaasına göre İslam hukukunda alacağın nakli havale yoluyla caizdir. İslam fıkhında gayr-i lazım akitlerin mevcudiyetinin ve akitlerde bazı muhayyerliklerin tanınmış olmasının diğer iddiaya gerekçe olarak gösterilmesi de doğru değildir. Çünkü bunlar akitlerin bağlayıcılığını zayıflatmaz, aksine sınırlandırır. bk. s. 70-73).

[44] İslam hukukunun farkını örnekler üzerinde görmek için bk. Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 68-69.

[45] Özellikle şu sayfalara bk. ez-Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 113,116, 119, 120.

[46] Bk. Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 127.

bölünemez, usûl-semerât, özel mal-kamu malı olmak üzere çeşitli kısımlara ayrılır. Malın kıyemi veya misli kabul edilmesinde örfün etkisi vardır.[47] Ne misli mallar ne de kıyemi mallar fıkıh kitaplarında zikredilenlerden ibaret değildir. Elektrik enerjisi gibi misli mal kabul edilmesi gereken yeni şeyler misli malın tarifinin de yenilenmesini gerektirmektedir. Diğer taraftan patent hakları gibi önceki asırlarda olmayan ve kıyemi mal kabul edilmesi gereken yeni şeyler de ortaya çıkmıştır.[48] İslam hukukuna göre zimmet "Şahıs üzerinde var kabul edilen (itibari) bir mahal olup tahakkuk eden borçlar oraya konur."[49] Anne karnındaki ceninin, annesinden bağımsız bir kişiliği olmadığı için zimmeti de yoktur.[50] Modern hukukun zimmet anlayışı bazı açılardan İslam fıkhından farklıdır. İslam fıkhında zimmet kişiye bağlı olup modern hukukta olduğu gibi kişinin mallarına bağlı değildir.[51] Şafiî ve Hanbeli mezheplerine göre menfaatler de mütekavvim mallardan sayılır ve onların bu görüşü Hanefilerin görüşünden daha sağlamdır ve hikmet-i teşrie de daha muvafıktır.[52]

Dördüncü bölümde şahsiyet kavramı, gerçek şahıslar ve bunlarla ilgili hükümler; şahsiyetin başlaması ve sona ermesi, doğum ve vefatla ilgili idari düzenlemeler, aile kütüğünün hukuki geçerliliği, şahısların vücûp ve eda ehliyetleri, hukuki temsil (niyabet), nesep ve kan bağı, ikamet yeri ve bununla ilgili hükümler, şahsın kaybolması hali, evlilik ve ondan kaynaklanan meseleler, İslam fıkhında ismen zikredilmiş olmasa da tüzel kişiliğin kabul edilmiş olduğu; beytülmâl, vakıf ve devletin şahsiyeti, modern hukuk ile İslam hukukunun tüzel kişiliğe bakışındaki farklılıklar ele alınmıştır.[53]

Makalemizin özelde konusu olan kanun tasarısının ve onun dâhil olduğu kitabın buraya genel olarak çıkarılan muhtevaları arasında karşılaştırmayı kolaylaştırmak bakımından tasarının bazı maddelerine bakmak yeterli olacaktır.

Tasarının 114-126 maddelerinde gerçek şahıslar, 127 ve 128 maddelerinde de devlet, idari birimler, belediyeler, dini topluluklar, vakıflar

---

[47] Bk. Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 144.
[48] Bk. Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 152.
[49] Bk. Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 201.
[50] Bk. Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 202.
[51] Bk. Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 209-2012.
[52] Bk. Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 216-218.
[53] Bk. Zerkā, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme*, 247-296.

gibi tüzel kişiler ve onlarla ilgili genel hükümler düzenlenmiştir. Yukarıda görüldüğü gibi kitabın dördüncü bölümü şahıs hukuku ile ilgilidir. İslam hukuku bakımından yeni bir mesele olarak görüldüğü için de bu bölümde tüzel kişiliğe daha çok yer verilmiştir.

Tasarının 129-136 maddelerinde mallar ile ilgili hükümler düzenlenmiştir. 130 maddede "Mal, muamelede gerek bir ayn olsun gerek bir menfaat olsun gerekse bir hak olsun, maddi bir değeri olan her şeydir." denilmiştir. Bu maddedeki mal kavramının menfaatleri de kapsayacak şekildeki tarifi, daha önce Mecelle'de esas alınmış olan Hanefî tanımına aykırıdır. Zerkā, o tanımı kitabın üçüncü bölümünün başında tartışmış ve yukarıda da ifade edildiği gibi menfaatleri de mal kabul eden diğer iki mezhebin tanımının daha isabetli olduğunu belirtmişti. 129-136 aralığındaki diğer maddelerin de kitabın aynı bölümüyle irtibatlı olduğunu ve orada yapılan yorumlara yaslandırılmış olduğunu söylemiz mümkündür.

Tasarının 137-145 maddeleri hakla ilgilidir. Kitabın birinci bölümünde Zerkā'nın yaptığı hak tarifinin ve tasnifinin buradaki maddelere tamamıyla yansımış olduğu görülüyor. Mesela, 137 maddede "Hak, bir yetki veya yükümlülük olmak üzere, ister mali olsun ister mali olmasın, bir kanunun kişiye tanıdığı aidiyettir" denilmiştir ki Zerkā'nın yukarıya aldığımız hak tarifi ile bu madde arasındaki benzerlik açıkça görülebilmektedir. Mâlî hakkın aynî hak, şahsî hak ve patent hakkı gibi çeşitlerinin olduğunu, hakkın kötüye kullanılmasının caiz olmadığını ve bunlarla ilgili hükümleri ifade eden diğer maddelerde aynı benzerliği görebilmekteyiz.

Zerkā'nın Medhal Serisi'nin üçüncü cildi ile bu cildin sonuna eklenmiş olan kanun tasarısı arasında buraya kadar yaptığımız karşılaştırma bu ikisi arasındaki muhteva ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu açıdan Zerkā'nın eserin yeni baskısında onu bu cildin sonuna yerleştirmiş olmasının isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Fakat önemli bir şey ilave etmemiz gerekir. Makalemizin bir önceki başlığında kendisinden iktibas edilen sözlerinde gördüğümüz üzere Zerkā, söz konusu tasarının, Medhal Serisi'nin bu cildine eklenmesinin kitabın muhtevasıyla uygun düşeceğini söylemiş; serinin önceki ciltleriyle ilişkisine dair bir şey söylememişti. Tasarının diğer maddelerine baktığımızda önceki maddelerde de hissedilen bir husus orada açık bir şekilde ortaya çıkıyor. Tasarı, Medhal Serisi'nin üçüncü cildine yapılmış ve sadece onunla ilişkili bir ek değil Medhal Serisi'nin tamamına yapılmış ve önceki iki cildin muhtevasıyla da ilişkili bir ektir. Tasarının özellikle 146-260 maddelerinde bu ilişki net bir şekilde

görülebilmektedir. Şöyle ki, bu maddelerde borcun beş kaynağından en genişi olan akitlerle ilgili hükümler düzenlenmiştir. Bu hükümlerin ilişkili olduğu akit teorisi Zerkā'nın Medhal Serisi'nin ikinci cildinde ele alınmıştır. Yaklaşık altı yüz sayfalık bu bölüm, o cildin neredeyse yarısı kadar bir yer tutmaktadır ve kitapta ele alınan teorilerin de en genişidir. Tasarının akitler ilgili maddelerini işte bu teoriyle ilişkili bir şekilde değerlendirmek gerekiyor.

Zerkā'nın özellikle *'Akdu'l-bey'* ve *el-Fi'lu'd-dâr* adlı kitaplarını da işin içine katarak bu başlıkta konu edindiğimiz kanun tasarısının mahiyetine ilişkin kanaatimizi bir adım da ileri götürmek mümkündür. Tasarıda borcun kaynaklarından haksız fiille ilgili hükümler onun bu konudaki *el-Fi'lu'd-dâ*r kitabıyla ilişkilidir. *'Akdu'l-bey'*in de, tasarının akitle ilgili maddeleriyle ilişkili olduğunu kabul etmek gerekir. Zira kitabın konusu satış akdidir ve bilindiği üzere o, akitlerin en yaygınıdır ve İslam fıkhında akit teorisi büyük ölçüde onunla kurgulanmıştır. Bu durumda tasarıyı Zerkā'nın sadece Medhal Serisi'nin değil, bu kitapları da kapsayan "el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd" projesinin bir mütemmimi olarak görmek gerekir.

Makalemizde, daha önce bu bölümünün başında da belirttiğimiz üzere, tasarıyı bütün yönleriyle değerlendirmek amacında değiliz. Ancak tasarının Zerkā'nın kitap serisinin en önemli halkası olduğunu iddia ettiğimize göre tasarının önemine dair başka açıdan bir ilavede bulunmakta yarar vardır. Bu tasarı Zerkā'nın "el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd" adlı projesinin son halkası olduğu gibi aynı zamanda Mecelle ile başlayıp günümüze kadar devam eden İslam hukukuna dayalı kanun yapma hareketinin de Zerkā'nın vefatı öncesindeki son etabıdır. Bu etap, bütün Arap ülkelerinde uygulanmak üzere tasarlanmış olan "Kânûnu'l-muâmelâti'l-mâliyyeti'l-'arabiyyi'-muvahhad" adlı kanun projesinin en önemli ve en zor kısmıdır. Daha evvel ilk olarak Osmanlı'da Mecelle'nin ve Aile Hukuku Kararnamesi'nin yürürlükten kalkması, daha sonra Arap ülkelerinde Mecelle'nin yerini Avrupa kökenli kanunların almasıyla uygulama alanında sözü edilen harekette bir gerileme olmuşsa da özellikle fikri ve akademik alanda yoğunlaşarak devam eden çabalar sonucu bu hareket 1976'da Ürdün'de, 1983'te Sudan'da belli ölçüde başarıya ulaşmıştı. Zerkā'nın da içinde bulunduğu son kanun projesi ise eğer tamamlanabilseydi önceki tecrübelerden istifade edilerek hazırlanmış daha ileri ve uygulama alanı açısından daha kapsamlı bir İslam medeni kanunu olacaktı fakat tamamlanamadı. Bununla birlikte Zerkā'nın ifadesiyle söz konusu kanun projesinin omurgası ve en zor aşaması olan kısmın

hazırlanmış olmasıyla[54] Zerkā'dan sonraki dönemde daha ileriye adım atılması mümkün hale gelmiştir. Bunun için bu alanda Zerkā'nın vefatına kadarki en son adımın bu tasarı olduğunu unutmamak gerekir. Zerkā'dan sonra bu hareketin nasıl bir seyir takip ettiği ise çalışmamızın sınırları dışında kaldığı için o konuya girmeyerek makalemizi burada sonlandırmak istiyorum.

SONUÇ

Bu araştırmamızın nihayetinde özetle şunu söyleyebiliriz: "Nusûsu mevâddi'n-nazariyyeti'l-'âmmeti li'l-iltizâmât fi'l-fıkhi'l-İslâmî" adlı kanun tasarısı, Zerkā'nın Medhal Serisi'nin üçüncü cildine yapılmış sıradan bir ek değildir. Ait olduğu "Kânûnu'l-muâmelâti'l-mâliyyeti'l-'arabiyyi'l-muvahhad" adlı kanun tasarısının sadece bir parçası olsa da, aynı zamanda o, Zerkā'nın "el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd" adlı kitap projesinin son halkasıdır. Bu halkayı dikkate almaksızın yapılan değerlendirmeler Zerkā'nın yeni elbisesi içinde İslam hukuku projesinin tam olarak anlaşılmasına mani olduğu gibi, onun elli yılı aşan akademik birikiminin hasılası olan bu çalışmasının hak ettiği değerin takdir edilmesine de mani olacaktır. Bu nedenle hem İslam hukuk düşüncesine katkıları müsellem olan bu büyük âlim merhum Mustafa Ahmed ez-Zerkā'nın çalışmalarının daha iyi takdir edilebilmesi hem de tekrar baştan başlayıp aynı noktaya gelmek yerine İslam hukuk düşüncesini onun getirdiği noktadan daha ileriye götürebilmek için Zerkā'nın eserleri üzerine daha kapsamlı okumalar yapmak gerekir.

KAYNAKÇA

Akınturk, Turgut - Ateş Karaman, Derya. *Borçlar Hukuku*. 20. bs. İstanbul: Beta, 2013.

Akınturk, Turgut - Ateş Karaman, Derya. *Medenî Hukuk*. 26. bs. İstanbul: Beta, 2013.

Akyıldız, Ali. "Tanzimat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 1-10. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Aydın, Mehmet Akif. "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 31-35. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Bardakoğlu, Ali. "Fıkıh (Literatür/Modern Dönem)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 22-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Gözler, Kemal. *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2013.

İltaş, Davut. "'Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku' Adlı Çevirideki Hatalar Üzerine". *Bilimname* 2/25 (2013): 101-132.

[54] Bk. Zerkā, *el-Medhalü'l-fıkhî el-'âmmü-ihrâcün cedîd*, 1: 305.

Işık, Kamil. *Son Devir İslam Hukukçularından Mustafa Ahmed ez-Zerkā'da Yöntem*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Köse, Saffet. "Mustafa Ahmed ez-Zerkā (1907-1999): Hayatı-Eserleri-İslam Hukuku İle İlgili Bazı Görüşleri - Fetvalarından Örnekler". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 6 (2005): 585-616.

Köse, Saffet. "Zerkā, Mustafâ b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 286-289. Ankara: TDV Yayınları, 2014.

Yaman, Ahmet. "Son Yüzyılın Önde Gelen Hukukçularından Mustafa Ahmed ez-Zerkâ ve Fetâvâ'sı". *Diyanet İlmi Dergi* 36/3 (2000): 31-44.

Zerkā, Mustafa Ahmed ez-. *'Akdü'l-bey'*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1433/2012.

Zerkā, Mustafa Ahmed ez-. *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1993.

Zerkā, Mustafa Ahmed ez-. *el-Fi'lu'd-dâr*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1409/1988.

Zerkā, Mustafa Ahmed ez-. *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-'âmme fi'l-fıkhi'l-İslâmî-ihrâcün cedîdün me'a sıyâgatin kâmiletin li-nusûsi tilke'n-nazariyye*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1420/1999.

Zerkā, Mustafa Ahmed ez-. *el-Medhalü'l-fıkhiyyü'l-'âmmü-ihrâcün cedîdün bi-tatvîr fi't-tertîb ve't-tebvîb ve ziyâdât*. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1433/2012.